

ARAP GRAMERİNDE ÂMİL TEORİSİ

Kadir KINAR (Dr.)
Erciyes Ü. İlahiyat F.
kinark@erciyes.edu.tr

Bu makalede Arap gramerinin âmil teorisi ile ilgili özet bir çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır. Bu teori Arapça cümle içinde yer alan kelime sonlarının başlarında yer alan âmil sebebiyle değişmesi esasına dayanmaktadır. Bu değişiklik cümle içinde yer alan isim, fiil ve harf gibi kelimelerin aralarında meydana gelen gramer ilişkileri sonucu meydana gelmektedir. Cümlede fiil, isim ve harfler diğer bazı isim ve muzari fiillerden önce gelmekte ve onların aralarındaki gramer ilişkilerini, iraplarını ve sıyga yapılarını değiştirmektedir. Buna bağlı olarak cümlelerin anlamları da değişmektedir. Cümlede önce yer alan unsur âmil, etkilenen unsur mamul, bu işlem ise amel diye adlandırılmaktadır.

Âmil teorisi Arap gramerinin kurucusu kabul edilen Ebu'l-Esved'le başlamış Sibeveyh ile sistemleşme sürecine girmiş ve sonraki alimlerin elinde en mükemmel şekline ulaşmıştır. Âmil teorisi Arap gramerinin dolayısıyla da Arap dilinin öğrenim ve öğretiminde vazgeçilmez bir didaktik fonksiyona sahiptir. Ara sıra ona karşı yükseltelen itiraz seslerine rağmen âmil Arap dili ve gramerinin en temel bir özelliğidir.

Âmil teorisine âmilin tanımıyla başlamak gerekir. Bu yüzden âmilin tanımını ve âmil çerçevesinde geleneksel Arap gramerini kısaca özetlediğini düşündüğümüz et-Tehânevî'nin (1158/1745) âmil maddesiyle başlıyoruz. Onun lafzî âmili tarif ederken hakikaten ve hükmen lafzî gibi ayrımlara giderek yaptığı ve bu kısmı sorunlu gibi gözüken âmil tanımı ve izahı şöyledir:

“Âmil(Agent): Nahivcilerin ıstılahında Arapça kelimenin sonunun belirli bir irap üzere olmasını gerektiren şeydir. Nahivciler arasında meşhur görüşe göre asıl iraba konu olan isimdir. Muzari fiil isme benzemesinden dolayı irap konusunda

ona yamanmıştır. Fiil, isim ve harfler gibi fiilimsiler irap alâmetlerini yükleneme özelliği taşıyan isimle ilişkilendirildiği zaman o isme faillik, mefullük ve izafet gibi nitelikler kazandırır. Faillik, mefullük ve izafet kendilerini gösterecek bir gösterge gerektiren akla yatkın anlamlardır. Bu nedenle gramerciler ref,nasb ve cer'den oluşan irabı bu sözü edilen anlamlara alâmet olarak tayin ettiler. Bu kavramları da irabı icap ettiren kavramlar olarak nitelediler. İrap alâmetlerini alabilme özelliğine sahip olan isimle ilişkilendirilmeleri sonucunda faillik, mefullük ve izafet gibi bu manaların ortaya çıkmasına sebep olan faktörleri de avâmil (âmiller) diye isimlendirdiler. Aynı şekilde muzari fiilin isme benzemiş olması irap hususunda ona da isim hakkında geçerli olan hükümleri uygulamayı gerektirmektedir. Onun isme benzemesini murep olmasının gerekçesi saydılar. Muzari fiilin muzarilikten (isme benzeyişten) daha güçlü olan özelliğini yani (doğrudan doğruya) isim yerine geçişini merfu olmasının âmili (sebebi) saydılar. Kendisiyle birlikte isim hükmünde (te'vîl-i müfred) veya isme benzer olduğu harfi yani اُنْ ve kardeşlerini nasb âmili kabul ettiler. Muzariyi isim veya isme benzerlik hükmünden kesen (cezmeden) اُنْ ve kardeşlerini cezm âmili yaptılar. Bunları anladığın zaman âmilin tanımını da anlamış olursun. İşte âmîl kendisi sebebiyle kelimenin sonunun özel bir irap üzere olmasını gerektiren (syntactic/sözdizimsel) anlamın ortaya çıktığı şeydir. Âmil ikiye ayrılır: a) Lafzî âmîl: Doğrudan doruya telaffuz edilen veya telaffuz edildiği varsayılan âmîldir. b) Manevî âmîl: Ne doğrudan doğruya ne de farazî olarak aslâ telaffuz edilmeyen âmîldir. Mübteda, haber ve muzari fiili ref eden âmiller gibi. Manevî âmîl; âmîl oluşu konuşma ve telaffuza bağlı olmayan telaffuz dışında haricî bir anlamla âmîl olduğu anlaşılan âmîle denir. هذا زيد قائماً “Bu ayaktaki Zeyd’dir.” cümlesinde geçen قائماً kelimesinde var olduğu düşünülen işaret ve tenbih anlamı gibi sözün gelişinden anlaşılır. Lafzî âmîl; manevinin karşıtıdır. Onun âmîl oluşu konuşulması ve telaffuz edilmesi itibariyledir. Gerçekten veya zarfın âmîlinde olduğu gibi farazi olarak telaffuz edilmesi arasında fark yoktur. Çünkü zarfın âmîli fiil veya ism-i fail olarak takdir edilmektedir.¹

Arap gramerindeki ilk önemli nahiv kitabı olan Sibeveyh’in (180/796) *el-Kıtab*’ında irap ve irap alâmetleri nahivcilerin âmîl diye isimlendirdikleri olguyla ilişkilendirilmektedir.² Sibeveyh kitabını neredeyse baştan sona âmîl teorisi üzerine

¹ et-Tehânevî, Muhammed Ali, Keşşâfu Istılâhâtî'l-funûn, th. Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnan Naşirun, Beyrut, 1996, 2/1160

² Anvaru'l-Haq, The Theory Of Governance in Arabic Traditional Grammar, Department of Near Eastern Languages and Cultures Indiana University (doktora tezi), 1998, s.2,47; Abdulhamid es-Seyyid, Nazariyyetu'l-âmîl fi'n-nahvi'l-Arabi ve dirasetu't-terkib, Mecelletu Camiati Dımaşk,

bina etmiştir dense abartılmış sayılmaz.³ Nahivciler murep kelimenin sonundaki ref, nasb, cezm ve cer hali olarak adlandırılan değişiklikleri âmilin eserlerinden bir eser olarak kabul ederler. Bu değişikliği gerektiren ve meydana getiren âmildir. Sibeveyh Arapça kelimelerin sonlarının; nasb, cer, ref, cezm, fetha, zamme, kesra ve sükun olmak üzere sekiz konumda olduğunu söyler. O, bunların kelimelerin irap ve bina alâmetleri olmaları bakımından⁴ ikişerli sıra ile nasb-fetha, cer-kesra, ref-zamme ve cezm-sükun olmak üzere dört grupta toplandığını ifade ettikten sonra bunların âmil sebebiyle meydana geldiğini açıklama sadedinde şöyle der: “Bu sekiz pozisyonu âmilin etkisiyle sonları sürekli değişen kelimelerle âmilden başka bir şeyin meydana getirdiği etkiyle sonları hep aynı kalan kelimelerin sonlarına yukarıdaki dört gruptan hangisi geldiğini ayırt etmek için söyledim. Her âmilin kelimenin son harfinde meydana getirdiği farklı bir ses/hareke bulunur.”⁵ Âmillerden her birisi için bir lafız, yani murep kelimenin son harfi olan irap harflerinde irap harekelerinden birisi bulunur. Gramerciler irabı tarif ederken bu manaya son derece özen göstermişlerdir. İrapla âmil ikiz kardeş gibi birbirinden ayrılması mümkün değildir. Âmil bir etki gerektirir ki o iraptır. İrap bir etken gerektirir ki o da âmildir. Buna göre J. Weiss’in dediği gibi: “Âmil ve irap Arap gramercilerine göre nahiv teorisinin etrafında döndüğü temel ekseni oluşturmaktadır.”⁶ Nahiv ilminin özünü oluşturan âmil teorisi⁷ Arap gramerinin dayandığı en önemli temellerden birisidir. Etrafında koparılan bunca fırtınalara, ona yönelik hücumlara ve ilgası için yapılan çağrılara, bu konuda bol miktarda yazılıp çizilenlere rağmen âmil teorisinden soyutlanmış bir Arap grameri tasavvur etmek beyhudedir.⁸

Arap gramercileri irabı gerekli kılan veya oluşturan şeyin âmil olduğu husu-

sayı:3-4, yıl:2002, s.47; Abdülilah Nebhan, İbn Yâiş en-Nahvî, (Dirase) Menşûrâtı ittihâdi kuttabi'l-Arab, Dimaşk, 1997, s.546

³ Ahmed Süleyman Yakut, Zahiratu'l-i'râb fi'n-nahvi'l-Arabî ve tatbikuhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim, Daru'l-Marifeti'l-Câmiyye, İskenderiye, 1998, s.68

⁴ Şevki Dayf, el-Medarisu'n-nahviyye, Daru'l-Mearif, Kahire, 1968, s.64-65; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.68

⁵ Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kamber, Ebu Bişr, el-Kitâb, th. Abdusselam Muhammed Harun, Mek-tebetu'l-Hancî, Üçüncü baskı, Kahire, 1988, 1/13; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.68; Mehdi el-Mahzûmî, Medresetü'l-Kûfe ve menhecuhâ fi dirâseti'l-luğa ve'n-nahv, Daru'r-Râidi'l-Arabî, 3. baskı, Beyrut, 1986, s.262

⁶ Muhammed Hamase Abdullatif, el-Alâmetu'l-i'râbiyye fi'l-cümle beyne'l-kadim ve'l-hadis, Daru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, 1983, s.159

⁷ Durmuş İsmail, el-Avâmilu'l-Mie, DİA, 4/106

⁸ Abdülilah Nebhan, a.g.e., s.543

sunda ittifak etmişlerdir. Âmil ise “Ref, cer, nasb veya cezmeden herşeydir.”⁹ Bu görüşe klâsik gramerciler arasında İbn Mada el-Kurtubî’den (592/1195) başka itiraz eden çıkmamıştır. Ancak gramerciler irabın mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onların bir kısmı irabın manevî olduğunu benimserken diğer bir kısmı irabın lafzî olduğunu iddia etmişlerdir. Bu hususta İbn Yaiş (643/1245) şöyle demektedir: “Gramerciler irabın mahiyeti hususunda ihtilaf ettiler. Onlardan bilgisine güvenilir bir grup irabın mana olduğu görüşünü benimsediler. Bu mananın başlarındaki âmilin değişmesiyle kelime sonlarının değişmesi olduğunu kabul ettiler. Buna göre irap kaçınılmaz olarak manadır. Son dönem alimlerinden bir grup da irabın bizzat hareketlerin kendileri olduğunu söylediler. İbn Dürüsteveyh (347/958) de bu görüştedir. Bunlara göre irap mana değil lafızdır. O kelimenin sonuna lafzen gelen her hareke veya sükundan ibarettir. Âmille ortaya çıkar, âmilin yok olmasıyla yok olur.”¹⁰ Birinci görüşü birçok gramerci benimseyerek bunun “Sibeveyh’in görüşü” olduğunu belirtmişlerdir.¹¹

Âmil Teorisinin Ortaya Çıkışı:

İslamî ilimler kaynaklarının aynı olması nedeniyle kullandıkları metodolojiler açısından şu veya bu şekilde birbirlerinden etkilenmişlerdir. Her ne kadar bazı yazarlar nahiv ilminin müstakil bir metodoljisinin olmadığı ve kullandığı metodolojiyi fıkıh usulünden etkilenerek geliştirdiğini ve fıkıh usulü ile nahiv usulünün bire bir örtüşmediğini iddia etseler de¹² dört mezhebin kurulup yerleşmesinden sonra olgunlaşmaya başlayan nahiv ilminde fıkıh ve fıkıh usulünün bariz etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bunu nahivcilerin kullandıkları terimlerin ve metodolojilerin birçok yönden benzeşmesi ve çok sayıda dilcinin aynı zamanda fakih olması realitesinden kolayca gözlemlemek mümkündür. Her iki ilimdeki konu başlıklarının neredeyse aynı olması dikkatlerden kaçmamaktadır.¹³ Özellikle usul, illet, kıyas gibi konuları disiplinlerinin metodolojisi içinde ele alışları bakımından fıkıh ilmi ile nahiv ilmi arasında derin bir bağ olduğu gözlenmektedir.¹⁴

⁹ Günaydın Muhammet, Al- Sirafi's Theory of "Lingua-Logical" Grammar: An Analytical Study of The Grammatical Work Al-Sirafi (Sharh kitab Sibawayhi) Within The Context of a Discussion on Language and Logic in Medieval Islam, Diss. University of Pennsylvania, 2006, s.164-165

¹⁰ İbn Yaiş, Muvaffakuddin Yaiş b. Ali b. Yaiş, Şerhu'l-mufasssal, Alemlu'l-kutub, Beyrut, ts. 1/72

¹¹ Muhammed Hamase Abdullatif, a.g.e., s.160

¹² es-Seyyid Mustafa Cemaluddin, Re'yun fi usûli'n-nahv ve siletihi biusûli'l-fıkıh, <http://www.rafed.net/books/turathona/15/005.html.8/3/2007>

¹³ Eş-Şârif Latrûş, Eseru'l-fıkıh ve usuluh fi'd-dersi'n-nahviyyi'l-Arabî, <http://Annales.univ-mosta.dz/texte/ap05/11latroche.htm>, 25/3/2007

¹⁴ Jarrar, Walid Sadeq Said, The Grammatical concept of causality in Arabic: A study and an annotated

Âmil ile irap arasındaki ilişki fıkıh usulündeki hüküm ile illet ve sebep ilişkisine benzemektedir. Âmilin varlığının irabı gerekli kılması gibi fıkıh usulünde de hükmün varlığı veya yokluğu sebep ve illetin varlığı ve yokluğuna bağlanmıştır.¹⁵ Sibeveyh'in kitabının başında âmil ile onun eseri olan irap arasında ilişki kurduğu ifade edilmişti. Âmili bu şekilde ele alan ilk şahıs Sibeveyh değildir. Çünkü o hocası el-Halil b. Ahmed'den(175/791) ders almış onun Çağdaşları ve ondan öncekilerden etkilenmiştir. Sibeveyh'ten önce de kıyas ve illet konularını ele alanlar olmuştur. Abdullah b. Ebî İshak (117/735) kıyasa çok önem veren kimselerdendi.¹⁶ Onun kıyas konusunda Ebu Amr'dan daha çok uzman olduğu söylenmiştir.¹⁷ el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye Arapça kelimeleri telaffuz ederken sonlarını neden o şekilde okuduğunun sebebi sorulmuş bunu nasıl açıkladığı öğrenilmeye çalışılmış, bunu kendin mi icat ettin yoksa Araplardan mı öğrendin diye sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: "Araplar cibilliyetlerine ve tıynetlerine göre konuşuyorlardı. Akıllarında neden böyle konuştuklarının izahı vardı. Ben de onların konuşma biçimlerini ve neye göre nasıl konuştuklarını irdeledim. Nedenlerini anlamaya çalıştım. Eğer söz konusu nedenler onlardan nakledilmemişse nedenlerini bulmaya çalıştığım konularda o şekildeki telaffuzun nedenini kendim izah ettim. Eğer kelimelerin neden öyle telaffuz edildiğine ilişkin neden açıklamasında isabet etmişsem ne âlâ. Zaten aradığım budur. Eğer ortada açık bir neden/illet yoksa bu takdirde benim durumum plâni, mimarisi ve bölümleriyle sanat harikası olarak inşa edilmiş bir binaya giren bilge bir şahsın durumu gibidir. Bu şahıs binayı yapanın bilgeliğini doğru haberlerden veya açık ve kesin kanıtlardan öğrenmiştir. Bu şahıs binanın mükemmel yapılmış her bir bölümü karşısında kendi kendine burayı yapan kişi herhalde şu nedenden ötürü veya şu sebeple böyle yapmıştır der. O kısmın o şekilde yapılış nedeni muhtemelen kendisine belli olur. Binayı yapan bilge mimarın binayı, binaya giren şahsın zikrettiği nedenden dolayı öyle yapmış olması mümkündür. Başka bir nedenden ötürü de o şekilde yapmış olabilir. Ama binaya giren şahsın söylediği de binanın yapılış nedeni olmaya elverişlidir. Nahvin illetleri konusunda benim zikrettiklerimden başka değerlendirmeye daha lâayık bir neden/illet

translation of al-Zajjâjî's book "al-Îzâh fî'lal al-Nahw", diss. Indiana University, 1992, s.90; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.155

¹⁵ Abdulkarim Zeydan, el-Vecîz fî usulî'l-fıkıh, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1987, s.57; Muhammed Mustafa Şelebi, Talîlu'l-ahkam, Daru'n-nahdatî'l-Arabiyye, Beyrut, 1981, s.29

¹⁶ Muhammed et-Tantâvî, Neş'etu'n-nahv ve tarihu eşherî'n-nuhât, Daru'l-Mearif, Kahire, 1995, s.72

¹⁷ el-Enbarî, Ebu'l-Berekât, Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, Nüzhetu'l-elibba fî tabakâtî'l-udeba, thk. Muhammed Ebulfadl İbrahim, Daru'l-fikrî'l-Arabi, Kahire, 1998, s.27; Muhammed Hamase Abdullatif, a.g.e., s.162

bulan olursa getirsin.”¹⁸

Muhtemelen Basralı ve Kufeli gramerciler arasında yapılan uzun münazaralar sonucunda ortaya çıkan kelimelerin kendi yapısında uyum ve uyumsuzluk, harflerin birbirlerine dönüşümünün gerekçeleri, kelime, harf ve harekelerin birbirleriyle olan etkileşimleri gibi hususların izah edilmesi düşüncesinin sözü edilen gramercilerin zihninde âmil teorisinin ilk nüvelerinin oluşturulmasında belli bir etkisinin olduğu düşünülebilir.¹⁹

İnsan tabiatı gereği olayların nedenlerini araştırma eğilimindedir. Anlamak amacıyla çeşitli fenomenler arasında ilgi kurar. Akıl, parçaları inceler. Onların hepsine birden aynı hükmü vermek için toplar, bir araya getirir. Olgudan hareketle bilimsel kaideye gider.²⁰ Nahiv ilminde de başlangıçtan itibaren talil, yani neden araştırması görülmektedir. Birçok gramerci karşısındaki başka bir alim veya şairin herhangi bir kelimeyi niçin öyle telaffuz ettiğini sormuş, mantıklı açıklamalar istemiştir. Talil/neden açıklamanın gayesi olguların ilmin kural ve hükümlerine uyduğunu göstermektir. Nahiv ilmi de şu veya bu şekilde din ilimleri ve özellikle de kelimadan etkilenmiştir. Kelam ilminden ta'lil üslubunu almıştır. Her ilim öncelikle kendiliğinden basit olarak başlar. Zaman geçmeden kurallaşmaya başlar. Sonra o ilimle ilgilenenlerde yenileme ve bir şeyler daha ekleme isteği ağır basar. Bazen istenenden daha öteye geçilerek karmaşılaştırılır. Bu durumu nahiv illetlerinde açıkça görmek mümkündür. Nahiv ilminde de illetler sade bir şekilde ve pedagojik amaçlarla başlamış daha sonraları karmaşık bir hal almıştır. Nahiv ilminin fıkhıdaki gibi usul ve illetlerini belirlemek amacıyla hicri dördüncü asırdan itibaren eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu meyanda nahvin usul ve illetlerini izah eden eserler yazılmıştır.

Amil ve İllet Münasebeti:

Nahvin illetlerinin kategorilere ayrılışı konusunda en meşhur çalışmayı “el-İzah fi ileli'n-nahv” adlı eseriyle ez-Zeccâcî (337/948) yapmıştır.

ez-Zeccâcî nahiv illetlerini üç kısma ayırmaktadır. O bunları şöyle açıklar:

¹⁸ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, el-İzâh fi ileli'n-nahv, th. Mazin el-Mubarek, Daru'n-Nefais, 3. baskı, Beyrut, 1979, s.65-66; Celal Şemsuddin, et-Ta'lilu'l-luğavî inde'l-Kûfiyyîn, Müessesetu'ssekâfeti'l-câmiyye, İskenderiyye, 1994, s.12; Jarrar, Walid Sadeq Said, a.g.e., s.92-93; Mazin el-Mubarek, ez-Zeccâcî, hayatuhu ve âsâruhu ve mezhebuhu'n-nahvî min hılâli kitabihi “el-izâh”, Daru'l-fıkr, İkinci baskı, Dimaşk, 1984, s.62; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.66-67

¹⁹ Mehdi el-Mahzûmî, a.g.e., s.274,279

²⁰ Muhammed İyd, Usulü'n-nahvi'l-Arabî (fi nazari'n-nuhât ve re'yi İbn Madâ ve zav'i ilmi'l-luğati'l-hadis), Alemü'l-kutub, Kahire, 1989, s.6

“Buna göre nahvin illetleri/nedensel açıklamaları üç çeşittir: a) Öğretici olan illetler, b) Kıyâsî illetler, c) Teorik ve polemik, münazara alanında kullanılan illetler.”²¹ ez-Zeccâcî bu illetleri birer örnekle açıklamaktadır. Öğretici illetler kendileri sayesinde Arap dilinin öğrenildiği illetlerdir. Çünkü Araplar Arap dilinin bütün kelimelerini önceki Araplardan işitmediler. Bazılarını duyup öğreniyor geri kalanlarını da onlara kıyaslıyorlar. Sonradan yapılan eylemlere ait isim ve sıfatları önceden nakledilmiş olanlara göre belirli kalıplara sokuyorlar.²² Mesela önceki Arapların تجارة (ticaret) ve زراعة (ziraat) kalıplarına sonradan tedavüle konan صحافة (basın/gazetecilik) ve طباعة (matbaa) kalıpları uydurulmuştur.²³ Bu iki benzer şeyin birbirine benzetilmesiyle ulaşılan mantıkî bir sonuçtur. Bundan sonra nahiv illetlerinin geri kalan iki türü olan kıyâsî ve cedeli illet türleri gelmektedir. ez-Zeccâcî bu üç illet türü arasındaki farkı (إِنَّ زَيْدًا قَاتِمٌ) (Zed ayaktadır) cümlesi üzerinde tatbik ederek göstermektedir. O şöyle demektedir: Eğer زَيْدًا (Zeyd) ismini ne ile nasbettiniz diye sorulacak olursa, إِنَّ ile cevabını veririz. Çünkü o, ismini ref, haberini nasbeder. Çünkü biz onu öyle öğrendik öyle de öğretiriz. Bu öğretici illettir. Yine (إِنَّ زَيْدًا قَاتِمٌ) (Zed ayaktadır) örneğiyle ilgili olarak birisi زَيْدًا (Zeyd) kelimesini إِنَّ harfiyle niçin nasbettin? إِنَّ neden ismini nasbetmeyi gerektirdi diye soran birine: “إِنَّ ve kardeşleri bir meful alan fiile benzemektedir. Dolayısıyla ben bunu ona kıyasladım ve onun amel ettiği gibi amel ettirdim. إِنَّ ve kardeşleri bir mefule müteaddi olan fiile benzeyince إِنَّ ile mansub olan kelime telaffuz ediliş bakımından mefule benzemektedir. إِنَّ ile merfu olan إِنَّ nin haberi de telaffuz bakımından faile benzemektedir. إِنَّ ‘li cümle yapısı ضرب أَخَاكَ مُحَمَّدٌ (vurdu kardeşine Muhammed) ve benzeri örneklerde olduğu gibi mefulü failinden önce gelmiş fiil cümlesi yapısına benzemektedir.” Cevabı verilir.²⁴ ez-Zeccâcî teorik ve polemik illet türünü ise şöyle açıklamaktadır: Bunlar “إِنَّ ‘li” cümlelerle ilgili yapıların izahında kullanılan bütün açıklamalardır. Mesela birisi şu soruları sorabilir: Bu harfler hangi açıdan fiillere benzemektedir? Bunları hangi fiillere benzettiniz? Bunları mazi fiile mi, gelecek zaman fiiline mi, şimdiki zaman fiiline mi, geniş zamana mı, yoksa geçmişte bitmiş zamana (past perfect tense) mı benzettiniz? Diyelim ki bunları fiilere benzettiniz. Peki bunları ضرب زَيْدًا عَمْرُو (vurdu Zeyd’e Amr) örneğinde olduğu gibi mefulü failinden önce gelmiş cümleyleyle neden karşılaştırdınız? Faili mefulünden önce gelen fiil cümlesi yapısıyla karşılaştırsay-

²¹ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.64; Mazin el-Mubarek, a.g.e., s.62

²² ez-Zeccâcî, a.g.e., s.64; Jarrar, a.g.e., s.62

²³ Muhammed Hasan Abdülaziz, el-Kıyas fi'l-luğati'l-Arabiyye, Daru'l-fikri'l-Arabî, birinci baskı, Kahire, 1995, s.19

²⁴ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.64; Jarrar, a.g.e., s.64

dınız ya. Çünkü fiil cümlesinde temel olan bu yapıdır. Sizin örnek verdiğiniz yapı ise ikinci derece de bir yapıdır. Hangi sebep *إِنَّ* ve kardeşlerini temel yapıya değil de ikinci dereceden bir yapıya katmanızı gerektirdi? Böyle yapmanız için elinizde hangi standart ölçütünüz var? *ضرب محمد أخاك* (Muhammed senin kardeşine vurdu) ve *ضرب أخاك محمد* (Kardeşine vurdu Muhammed) örneklerinin ikisinin de birinin asıl yapı diğerinin yan yapı olması itibariyle caiz olmasından hareketle *“إِنَّ”* cümle yapısını mefulü failinden önce gelmiş cümle yapısına benzettiniz, güzel. Öyleyse *“إِنَّ”* nin isim ve haberinden her ikisinin de birbirinden önce gelmesini caiz görseniz ya! Eğer bu bir sebep(illet)ten dolayı mümkün olmuyorsa *“إِنَّ”* nin bu yapısına sadık kalsanız da bundan dönmeyerek *إِنَّ خلفك زيدا* (Zeyd arka tarafındadır) ve *إِنَّ أمامك بكراً* (Bekir önündedir) gibi bazı örneklerinizde olduğu gibi *“إِنَّ”* nin haberinin önce, isminin sonra geldiği durumları kabul etmeseydiniz. Madem ki *“إِنَّ”* nin amelini *ضرب زيدا عمرو* (Zeyd’e vurdu Amr) örneğinde olduğu gibi tek mefule müteaddi olan fiilin ameline benzetiyorsunuz. Öyleyse *إِنَّ زيدا أبوه قائم* (Zeyd’in babası ayakta) ve *إِنَّ زيدا ماله كثير* (Zeyd’in malı çoktur) örneklerinizde olduğu gibi *“إِنَّ”* nin faili yerine cümlelerin geçmesini kabul etmeseniz ya! Malumdur ki fail cümle olmaz. Yine sizin benzetme kurgunuzdaki *“إِنَّ”* cümle yapısına göre *إِنَّ زيدا يركب* (Zeyd biniyor) ve *إِنَّ عبد الله ركب* (Abdullah bindi) örneklerinizde fiilin *“إِنَّ”* nin faili yerine geçmesini neden caiz gördünüz? Fiilin failden bedel ve onun yerini tutmak üzere onun yerine geçtiğini mi düşünüyorsunuz? Netice olarak bu konuda ileri sürdüğünüz delillerin hepsi de bana ancak bir çelişkiler yumağı gibi görünüyor.

Yukarıdaki sorular ve bu sorulara cevap olarak verilmesi muhtemel izahlar teorik polemik illetler (el-ilelu’l-cedeli en-nazarî) olarak kabul edilmektedir.²⁵ ez-Zeccâcî’nin öğretici, kıyâsî ve polemik illetler olarak adlandırdığı bu illetleri İbn Madâ (592/1195) birinci, ikinci ve üçüncü illetler olarak adlandırmaktadır. Ancak ikinci ve üçüncü illetleri bir madde kabul ederek illetleri iki şıkka ayırmaktadır.²⁶

Basit bir Arapça fiil cümlesi yapısına göre ise bu illetler şöyle açıklanmaktadır: *قام زيد* (Zeyd kalktı) cümlesinde *زيد* isminin neden merfu (u sesiyle) okunduğu sorulursa çünkü bu kelime faildir (özne) o nedenle merfu (u sesiyle) okunmuştur

²⁵ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.65; Jarrar, a.g.e, s.159-160; Muhammed İyd, a.g.e., s.119; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.71

²⁶ İbn Madâ, Ahmed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Sa’d b. Hâris b. Asım, el-Kurtubi, Kitabu’r-redd ale’n-nuhât, th. Şeki Dayf, Daru’l-Mearif, Kahire, 1947, s.102; es-Seyyid Mustafa Cemaluddin, Re’yun fî usûli’n-nahv ve siletihi biusûli’l-fıkh, <http://www.rafed.net/books/turathona/15/005.html>.8/3/2007

cevabı verilir. Bu da ez-Zeccâci'ye göre öğretilen illettir.²⁷ İbn Madâ bunu birinci illet olarak kabul etmektedir. "Fail niçin merfu oldu?" sorusuna faille mefulü ayırt etmek için merfu oldu cevabı verilir. Bu ez-Zeccâci'nin kıyâsî illet dediği ikinci kategoriye girmektedir. İbn Madâ'ya göre ise ikinci illettir. Üçüncü olarak şu sorular sorulabilir: Cümlelerin öğeleri olan bu isimler neden bu şekilde seslendirilerek fail merfu (u sesiyle) meful mansub (a sesiyle) telaffuz edildi? Bunun tersi yapılarak fail mansub (a sesiyle) meful merfu (u sesiyle) telaffuz edilemez miydi soruları sorulabilir. İbn Cinnî (392/1002) bu soruların cevabını ez-Zeccâci'nin hocası olan ez-Zeccâc'ın (310/922) ağzından şu şekilde aktarmaktadır: Çünkü cümlede fail bir tanedir. Meful ise birden fazla olabilir. Bu nedenle cümlelerde daha az bulunan ve telaffuzu Araplar'a ağır gelen faile ref (u sesi) cümlelerde daha çok bulunan ve telaffuzu kolay olan meful nasb (a sesi) uygun görüldü.²⁸ Bu üçüncü tür sorular ve onlara verilen cevaplar ez-Zeccâci'ye göre teorik polemik illeti İbn Madâ'ya göre ise üçüncü sıradaki illeti meydana getirmektedir.²⁹ Bu sözü edilen illetler, illet, illetin illeti, illetin illetinin illeti şeklinde de taksime tabi tutulmaktadır.³⁰

Arap dilinin âmil teorisi başlangıçta dildeki kelimelerin konuşma veya yazma esnasında neden o şekilde telaffuz edildiğini belirten gerekçe açıklaması şeklinde ortaya çıkmıştı. Nahivciler dille ilgili kaideleri koyarken baktılar ve gördüler ki kelime bazen merfu, bazen mansub ve bazen de mecrur olarak geliyordu. Anlamlandırma ilkesine göre öğretim metodu uyarınca isimlerin merfu mansub ve mecrur olma hallerini gerekçelerine bağlamayı düşündüler. Bu durum onları kelimeleri merfu, mansub diğer hallerde telaffuz etmeyi gerektiren âmillerin varlığını kabullenmeye götürdü.

Buna nahiv ilminin doğuş sebeplerini de eklemek gerekmektedir. Başta Kur'an'ın yanlış okunmasının önüne geçmek olmak üzere fetihler ve diğer sebeplerden dolayı yabancılarla karışan Araplar onlarla komşuluk ve akrabalık bağları kurmuşlardı. Onlarla birarada yaşamları neticesinde dilleri onların dillerinden etkilenmişti. Dilin korunması için onun eğitim ve öğretimi açık net kaidelerle ortaya konması gerekiyordu. Bunun sonucu olarak Arapça'nın temel özelliği olan irap ve âmil/âvâmil

²⁷ ez-Zeccâci, a.g.e., s.64-65

²⁸ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasais, th. Muhammed Ali en-Neccar, Daru'l-kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1952, 1/48; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.71

²⁹ İbn Madâ, a.g.e., s.151

³⁰ Abdülaziz b. Ahmed el-Menî ' , el-İlletu inde'n-nahviyyîn, <http://www.toislam.net/files.asp?order=3&num=2194&per=1165&kkk> 25/3/2007

teorisi ortaya çıktı.³¹ Nahivcilere göre âmil: “Arapça kelimenin sonunun belirli bir tür irapta olmasını gerekli kılan şeydir.”³²

Âmil Teorisinin Giderek Felsefî Zemine Kayması:

İlk başlarda âvâmil cümlelerin unsurlarının birbirine eklenmesi ve aralarındaki gramer fonksiyonlarının açıklanması ve izah edilmesi şeklinde sade bir yapıya sahiptir. el-Halil ve Sibeveyh’in analizleri felsefeden uzak dil bilimsel açıklamalardır. Ama sıra es-Sirâfî (368/979) ve el-Müberred gibi onların halefleri olan kişilere gelince söz konusu analizler gittikçe felsefileşen bir boyut kazanmıştır. Mesela, Sibeveyh ikinci şahsın kendisine bir eylem yapması için söylenen emir veya geçmiş zaman kipinde fiile doğrudan ikinci şahıs zamiri bitiştirerek اِضْرَبْكَ (sana vur), أَقْتُلْكَ (seni öldür) ضَرَبْتُكَ (sana vurdun) gibi kullanımların doğru olmadığını, muhatap fail olduğu halde mefulünün de kendisi olmasının yanlış olacağını dilde kullanılan bir yapı olmamasına bağlayarak çirkin karşılamıştır. Arapların böyle bir eylemi ifade etmek için أَقْتُلْكَ (seni öldür) yerine emir kipi için أَقْتُلْ نَفْسَكَ “kendini öldür.” ve mazi kipi için أَهْلَكْتَ نَفْسَكَ (kendini öldürdün) benzeri yapıları kullanarak böylesi yapılarda fiilere bitiştirilen ك ve ayrı yazılan اِيَّاكَ zahirini kullanmaya gerek duymadıklarını ifade etmiştir.³³ es-Sirâfî ise yapıları analiz ederken tamamen felsefî ve kelâmî bir dil kullanmaktadır. O şöyle diyor: Müberred ve diğer bazı meslektaşlarımız اِضْرَبْكَ (sana vur) ضَرَبْتُكَ (bana vurdum) ضَرَبْتُكَ (sana vurdun) ve benzeri cümle yapılarını reddederken “failin bütünüyle meful olmayacağı” noktasından hareket ettiler. Bu nedenle bu tür kullanımları reddettiler. İncelediğin zaman böyle bir kullanımın olmadığını görürsün. Çünkü gerçek meful, Allah’ın daha önce olmayan şeyi yaratması ve insanın oturmak kalkmak gibi eylemlerinde olduğu üzere failin icat ederek yokluktan varlığa çıkardığı şeydir. Meful var olmadan önce failin mevcut olması caiz değildir. ضرب زيدَ عمرو (Zeyd Amr’a vurdu) dediğimizde Zeyd’in yaptığı şey sadece vurmaktır. Zeyd’in Amr’ı yoktan var etmiş olmadığı bilinen bir gerçektir. Nahivcilerin ona meful demesi mecâzidir.³⁴ Görülüyor ki Sibeveyh dilin kullanımına uygun betimlemeci bir analiz yapıyorken ondan sonraki alimler tarafından yapılan analizler gittikçe felsefî bir niteliğe büründürülüyor.

Araplar mazi fiili mebnî olarak telaffuz etmişlerdir. Nahivcilerin bunu olduğu gibi betimlemeleri ve bu şekilde açıklayacak kaideleri koymaları yeterli idi. Ama onlar

31 Anwaru’l-Haq, a.g.e. s.2,48-49

32 et-Tehânevî, Muhammed Ali, a.g.e., 2/1160

33 Sibeveyh, a.g.e, 2/366

34 Sibeveyh, a.g.e, 2/366

bununla yetinmeyerek “Mazi fiil niçin mebnî oldu?” diyerek birinci illeti sormuşlar, sonra “Neden hareke ile mebnî oldu?” sorusuyla ikinci illeti sormuşlardır. Bir sonraki aşamada “Hareke neden diğerlerinden biri değil de fetha oldu?” sorusuyla üçüncü illeti sormuşlardır. Bunlar ve benzerleri nahiv kitaplarını dolduran ve dil öğrencilerinin vakitlerini boş yere öldüren kafalarını karıştıran gereksiz sorulardır.³⁵

Sibeveyh ve hocası el-Halil b. Ahmed Arap gramerinin omurgasını³⁶ oluşturan âmil teorisi ağacının fidesini dilin ruhuna uygun olarak akli ve mantıki verimli bir zemin üzerine dikmişlerdir. Onlardan sonra bu ağaç büyümüş gelişmiş ve dal budak salmıştır. Bu dal ve budaklar daha sonra felsefi izah ve teoremlerin oluşturduğu balta girmez bir orman halini almıştır. Nahivciler âmili dilin kaidelerinin betimleyici bir miyarı olmaktan çıkararak etkileyen ve etkilenen âdeti canlı bir varlık haline dönüştürmüşlerdir.³⁷ Temelde nahiv ilmi, Kur'an'ın doğru okunması ve Arap dilinin yanlış telaffuzdan korunması uğrunda başlatılan çabalar sonucu doğmuş ve gelişmiştir.³⁸ Ancak İslam coğrafyasının genişlemesi ve yeni kültür ve ırklarla tanışılması, beraberinde yeni fikirler ve düşüncelerin de İslamî ilimlere sirayet etmesi neticesini doğurmuştur. Tabiatıyla bu durumdan nahiv ilmi de etkilenmiş ve nahiv alimleri içinde bulundukları kültürel ortamın verileriyle nahvin konularını izah etme yoluna başvurmuşlardır. Bazen izahlarını yaparken nahivle ve dille hiç ilgisi olmayan donelere başvurmuşlardır. İbnu'l-Enbârî (577/1181)ve diğer bazı alimlerin kitapları bu türden birçok izahlara yer vermektedir.³⁹ Nitekim İbnu'l-Enbari İbn Serrâc'ın muzari fiili cezmeden edatı ilaca/merheme benzettiğini nakletmiştir. Nasıl ki merhem vücudun yara kısmına sürüldüğü zaman yaranın üstündeki artık kabuğu yok ediyorsa muzari fiili cezmeden edat (âmil) da muzari fiilin sonundaki artık mesabesinde olan harekeyi yok etmektedir. Merhem yaranın üzerinde artık kabuk varsa onu götürmektedir. Şayet artık kabuk yoksa bedenden bir parça götürmektedir. Aynı şekilde cezmeden edat da fiilin başına geldiği zaman sonda hareke varsa onu götürmekte yoksa fiilden bir parça alıp gitmektedir. Sakin (harekesiz) oluşu nedeniyle illet harfi fiilin aslından olmasına rağmen hazfi de kolay olmak-

³⁵ Abdülfettah Laşin, et-Terâkibu'n-nahviyye mine'l-vicheti'l-belağiyye inde Abdilkahir, Daru'l-Merih, Riyad, ts, s.39

³⁶ Muhammed Iyd, a.g.e., s.199

³⁷ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.72

³⁸ Mehdi el-Mahzûmî, a.g.e., s.20; Abdülfettah Laşin, a.g.e., s.13; Anvaru'l-Haq, a.g.e., s. 12; Muhammed Zağvan, İrhâsâtu'neş'eti fi'n-nahvi'l-Arabi, <http://www.awu-dam.org/trath/99-100/turath99-100-018.htm>, 29/3/2007

³⁹ Muhammed Hamase Abdullatif, a.g.e., s.186; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s. 72

tadır. Bu özelliği nedeniyle hareke hükmüne geçmektedir. Muzari fiilin sonundan hareke hazfedildiği gibi يرمى ، يغزو ، يسعى benzeri nakıs fiillerin sonundaki harfler de hazfedilebilmektedir.⁴⁰ Burada İbn Serrâc'ın toplumun kullanım örfüne dayalı olan dil meselesini tabîi ilimlerin verileriyle izah ettiği açıkça görülmektedir⁴¹

Âmilin Mahiyeti:

Gerçekte âmil adı verilen somut bir nesne yoktur. Ancak gerçek âmile ulaşmak için onun sanal varlığı zorunludur. Gerçek âmilin konuşmacının kendisi olduğu hususuna ilk dikkat çeken İbn Cinnî olmuştur.⁴² O Arapçanın ölçütlerinin çoğunun manevî (soyut) olduğunu izah ederken şöyle demektedir: Fail ve mefulü bih'i açıklarken şunu fail olduğu için ref ettim, (sonunu u sesiyle okuma) bunu meful olduğu için nasbettim (sonunu a sesiyle okuma) demek de böyledir. Bu lafzi değil, manevî (soyut) bir değerlendirmedir. Bu nedenle (görünüşte) lafzi olan âmiller de sonuç itibariyle manevîye racidir. Görmez misin ضرب سعيد جعفرأ (Said Cafer'e vurdu) dediğin zaman bu cümlede ضرب (vurmak) sözcüğü hiç bir amel yapmış olmuyor. ض - ر - ب ضرب (vurmak) sözcüğünü incelediğin zaman eline فعل kalıbında dizilmiş harflerinden başka bir şey geçmiyor. İşte bu sadece bir sestir. Ses ise kendisine amel nispet edilecek somut bir şey değildir. Nahivciler âmilleri sırf bazı âmillerin amelinin مررت بزيد (Zeyd'e uğradım) ve لیت عمراً قائماً (Keşke Amr ayakta olsa) örneklerinde olduğu gibi kendisine eşlik eden lafız sebebiyle; bazılarının da mübtedanın ibtida (başlangıçta olması), fiilin isim yerine geçmesi sebebiyle merfu oluşunda olduğu gibi herhangi bir lafızla ilgisi olmadan meydana gelmesinden dolayı lafzî âmil ve manevî âmil diye adlandırdılar.

Netice itibariyle Arapça kelimelerin sonunda ref, nasb, cer ve cezm gibi âmilin etkisiyle meydana geldiği düşünülen amel (sesler) sadece ve sadece konuşmacının eseridir. Başka bir şeyin değil. Nahivciler sırf kelimeleri kelimelere eklerken konuşmacının konuşma eyleminin etkilerinin ortaya çıkışından veya mananın lafzı kapsamasından dolayı lafzî âmil veya manevî âmil ayrımı yapmışlardır.”⁴³

İbn Cinnî lafzî veya manevî olarak kelime sonunda meydana gelen değişikliğin bir sebebe dayandığını inkâr etmemekte, ancak nahivcilerin âmil dedikleri hususun gerçekte mütekellim olduğunu vurgulamaktadır. İbn Madâ (592/1195) dilde âmil

⁴⁰ el-Enbari, a.g.e., s. 323; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.70-71

⁴¹ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.71

⁴² Muhammed Iyd, a.g.e., s.200; Wolfe, Ronald G. Ibn Madâ al-Qurtubi and the Book in Refutation of the Grammarians, diss. Indiana U, Bloomington, 1984, s.59-60

⁴³ İbn Cinnî, a.g.e., 1/109-110; Abdulhamid es-Seyyid, a.g.m, s.47-48

nazariyesini reddederken İbn Cinnî'nin bu konudaki görüşlerini kendisine mesned yapmıştır.⁴⁴

Kâfiye şarihi er-Radî el-Esterâbâdî'nin (686/1287) aşağıdaki ifadeleri de kendisinin İbn Cinnî ile aynı görüşü paylaştığını göstermektedir. Onun ifadeleri şöyledir:

“Bu manaların mucidi bizzat konuşmacıdır. Araç âmildir. Meydana gelme mahalli isimdir. Aynı şekilde bu manaların alâmetlerinin mucidi de konuşmacıdır. Ancak nahivciler aracı bu manaların ve alâmetlerinin mucidi gibi kabul ettiler. Bu nedenle araçlar âvâmil olarak isimlendirildi.”⁴⁵ Radî, âmili tarif ederken şöyle demektedir:

“Âmil, murep kelimenin sonu kendisi sebebiyle değişen şeydir. Çünkü kelime sonundaki değişiklikler iraptan ibaret olan âmil tarafından gerçekleştirilmektedir. Konuşmacıyla âmilin durumu görünüşte kesme işini yapan kişiyle bıçağın durumuna benzemektedir. Aslında kelime sonundaki değişiklik eylemini irap aletiyle gerçekleştiren konuşmacıdır. Ancak nahivciler âmili etkin bir nesne gibi kabul ederek âmil diye isimlendirdiler. Halbuki o, etkin bir nesne değil sadece bir işarettir.”⁴⁶

“Bilmiş ol ki her isimde bu manaları meydana getiren konuşmacıdır. Aynı şekilde bu manaların alâmetlerini de o ihdas etmektedir. Ancak bu alâmetlerin oluşturulması o manaların söz konusu isimde kendisi vasıtasıyla varlık kazandığı lafza (mecâzen) nispet edilmiştir. Böylece o lafız o alâmete ve alâmetin çağrıştırdığı manaya sebep gibi olmasından dolayı âmil diye adlandırılmıştır. Sonuçta failde âmil fiildir denilmiştir. Çünkü fail fiil sayesinde kelamın iki cüzünden birisi haline gelmiştir.”⁴⁷

“Nahivdeki âmil gerçek anlamda müessir değildir. Aksine o sadece bir alâmettir.”⁴⁸

Netice olarak çoğunluk alimler nahivde âmilin bir şekilde gerçekten var olduğunu kabul etmektedir. Bazıları ise bunların birer isimlendirme olduğunu gerçek âmilin konuşmacının kendisi olduğunu savunmaktadırlar. Bu hususta en

⁴⁴ Yavuz Mehmet, İbn Cinnî, Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri, (Basılmamış doktora tezi) İstanbul Ün. Sos. Bil. Ens. Arap Dili ve Ed. İstanbul, 1996, s.223

⁴⁵ el-Esterâbâdî, Muhammed b. Hasan, Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye, eş-Şirketu's-sihâfiyyetu'l-Osmâniyye, İstanbul, 1310, 1/18

⁴⁶ el-Esterâbâdî, a.g.e., 1/18

⁴⁷ el-Esterâbâdî, a.g.e., 1/21

⁴⁸ el-Esterâbâdî, a.g.e., 1/22

makul yorum Abbas Hasan'ın şu yorumu gibi görünüyor: "Âmilin konuşmacının kendisi olması, manevî olması veya mahzuf, takdir edilmiş yahut açıkça görünen lafız olması pek o kadar da önemli değil. Bu sırf şekli ve yüzeysel bir şeydir. Objektif davranış ve gramerde kolaylık tarafını tercihimiz lafzî ve manevî türlerine ayrılan âmili kabullenmemizi ve âmilin konuşmacının kendisi olduğu tezini görmezden gelmemizi gerektiriyor. Çünkü bu hem Arapçayı ikinci dili olarak öğrenen hem de öğrenme çağında olan Araplar için büyük kolaylık sağlayacaktır. Eğer âmil somut olarak gözükmemekte yani lafzî ise görerek, lafzî değil de manevî ise algılayıp idrak ederek gördüğü ve algıladığına göre kullandığı cümlelerdeki kelimelerin sonunu cümledeki vazifesine göre kolayca harekeleyebilecektir. Önünde fiili gördüğü zaman bunun merfu bir fail bir veya daha fazla meful istediğini anlayacaktır. Fiilden sonra gördüğü ismi fail veya meful olması açısından merfu veya mansub olarak harekeleyecektir..... Harf-i cer ve muzaf ismi görecektir ve bunların mecrur bir isme muhtaç olduklarını anlayacaktır. Bunları takibeden ismi derhal mecrur yapacaktır. Mübtedayı ve muzari fiili gördüğü zaman hiç düşünmeden merfu yapacaktır.... Bu şekilde lafzî ve manevî âmilin varlığı konuşmacı veya yazarın bunlardan sonra gelen kelimenin sonu için gerekli olan harekeye kılavuzluk ederek kolayca ulaşmalarını ve doğru şekilde harekelemelerini sağlayacaktır. Bu âmil âdeta bir deniz feneri ve ondan da öteye aslâ rotayı şaşırmayan kılavuz kaptandır. Bizzat konuşmacının kendisi olduğu savunulan âmil ise kelimelerin sonlarının irabı ve ona ilişkin hususları ancak kökeni itibariyle Arap olursa bilebilir. O Arap dilini yaratılış özelliği olarak okur. Yol gösterici levhalar ve kelime sonlarını nasıl harekeleyeceğini ilham eden âlâmetler olmadan da kelimeler dilinden kendiliğinden su gibi akar. Kelime sonlarına hangi harekeyi niçin tercih edeceğine makamın neyi gerektirdiğine karar vermek için göstergeye ihtiyaç duymaz. Her ne kadar realitede kesin olmasa da âmil konusunda cumhurun görüşünü benimsemek yani cümlede lafzî ve manevî âmilin varlığını kabul etmek hem pratik, hem uygulama hem de pragmatik açıdan en kolay olanı almaktır. Çünkü hareketleri celbeden onları birbirleriyle değiştiren dönüştüren hep konuşmacıdır. Bunda aslâ şüphe yoktur. Ancak faydalı olduğu kesin zarardan eser görünmediği müdetçe bu realiteyi unutmamızda veya unutmuş görünmemizde hiç bir sakınca yoktur. Zarar, hem de büsbütün zarar bu sanal âmile envaiçeşit güçler türlü türlü meziyetler yükleyerek haksız yere konuşmacıya tahakküm ettirmemiz onun düşüncesini bozmasına, ifadesini engellemesine izin vermemizdir. Böylece o konuşmacının dosdoğru sözünü çapaşık hale getirir. Otoritesini yüce Kur'an'ın getirdikleri yahut halis fasih Arapların dillerinde kullanılanlardan değil de nahivci-

lerin kendisine cömertçe bol bol sunduğu hasletlerden alan bu âmil konuşmacıya ifadede özel yöntemler dayatır.”⁴⁹

Âmilin Etkisi:

Âmilin etkisi hususunda iki temel görüş vardır. Bunlardan birincisi çoğunluk nahivcilerin görüşüdür. Bu görüşe göre âmil lafzî olsun manevî olsun gerçekten etki eden bir şeydir. Etkisi kelimelerin sonlarında oluşan hareketler sükunlar ve harflerdir. Birincisi kadar şöhret ve uygulama alanı bulamayan ikinci görüşe göre ise âmiller İbn Enbârî'nin dediği gibi amel için sadece birer işaretten ibarettirler. İbn Cinnî'ye göre ise âmil amele zemin hazırlayan bir faktör, onun varlığı için gerekli olan bir zorunluluktur.⁵⁰ Âmilin etkisi sonucu oluşan irap Arapça gramer teorisinde merkezî bir role sahiptir. Gramerciler öncelikle irabın fonksiyonunun ne olduğunu açıklamışlardır. el-Müberred (286/899) el-Muktazab adlı kitabında ve ez-Zeccâcî el-İzah'ında irabın fonksiyonunu detaylı bir şekilde ele alan ilk gramercilerdir. Âmil teorisine göre irap temelde isimlere has bir özelliktir. Fiiller ve harfler iraptan yoksundurlar. زَيْد (Zeyd) gibi isimlerin kendi başlarına bir manaları vardır. Ancak bu isimlerin cümlelerin ögesi olarak fonksiyonları değişebildiğinden (fail, meful, muzaf, muzafun ileyhi olabilmektedirler) ve yapı ve şekilleri cümledeki anlamlarını göstermediğinden dolayı onların cümlede kazandıkları değişik gramer anlamlarına delâlet etmek üzere kendilerine irap alâmetlerini eklemek zorunlu olmuştur. زيد (Zeyd) isminin cümlelerin ögesi olarak kazandığı bu değişik anlamları şu örneklerde görmek mümkündür⁵¹:

- 1) ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا Zeyd Amr'a vurdu.
- 2) ضُرِبَ زَيْدٌ Zeyd'e vuruldu.
- 3) هَذَا غُلَامٌ زَيْدٍ Bu Zeyd'in hizmetçisidir.

Birinci örnekte ref alâmeti (zamme) زيد Zeyd ismine onun özne olduğunu ve eylemi yapanın o olduğunu göstermek için eklenmiştir. Aynı şekilde nasb alâmeti (fetha) عمرو ismine onun nesne olduğunu eylemden etkilenen olduğunu göstermek üzere eklenmiştir.

İkinci örnekte fiilin meçhul kipinde (passive) olduğunu göstermek için ضرب fiil kökünün birinci harfi fethadan zammeye, ikinci harfi fethadan kesraya çevrilmiştir.

⁴⁹ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.85-86

⁵⁰ Muhammed İyâd, a.g.e., s.211

⁵¹ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.69

زيد ismi malum(etken) cümlede meful(direkt nesne) iken meçhul (edilgen) cümlede failin(öznenin) yerine geçtiğini göstermek üzere merfu (zammeli) yapılmıştır.

Üçüncü örnekte زيد isminin tamlayan isim olduğunu belirtmek için mecrur (kesralı) yapılmıştır. Arapça konuşan kişiler kelimelerin cümle içinde kazandıkları farklı anlamları göstermek üzere bu irap alâmetlerini kullanırlar. Çünkü onlar ifade çeşitlerini genişletmede serbest olmayı ve gerektiğinde cümlenin öğeleri olan fail veya mefulün sıralamasını değiştirmeyi hedeflemektedirler.⁵²

Yaygın bir kanaat olarak Arap dünyasında gramer alanında reform çağrısı yapan ilk şahsın İbn Madâ olduğu zannedilmektedir. ez-Zeccâcî Arap gramerinde reform yapmak isteyenleri eğer bu konuda samimi iseler öncelikle gramer ve irabî mükemmel bir şekilde öğrenmeye davet etmektedir.⁵³ O gramerde reform yapmak gayesiyle irap alâmetlerini kaldırmayı amaçlayanları şöyle eleştirmektedir: “Avamdan bazıları âmmîce konuşmayı tercih ederler. Fakat onlar bazı müphem ve muğlak manaları açıklamak istediklerinde irap alâmetlerini bilmedikçe bunu başaramazlar.”⁵⁴

İbn Fâris (395/1004) irabın Araplara has ilimlerin en önemlilerinden olduğunu belirtmektedir. İrab sayesinde cümle içindeki kelimelerin anlamları birbirinden ayırt edilmektedir. Eğer irap olmasa cümledeki kelimelerin gramer anlamı bakımından hepsi de eşit olurlardı. Bir kimse kelamın temel unsuru olan yüklemi(haber) irap vasıtasıyla bilebilir. Eğer irap yoksa bir faili (özne) mefulden (nesne), isim tamlamasında muzafı (tamlanan ismi) mevsuftan (nitelenen isim); sıfatı (niteleyen isim) tekitten (pekiştirme ifadesi) hayret ve şaşkınlık ifadesi için kullanılan taccüb kalıbını soru veya olumsuzluk bildiren kalıptan ayırmak mümkün değildir. İbn Fâris’e göre irap sadece kelimelerin cümle içindeki manalarını ayırt etmekle kalmamakta konuşmacının niyetini de açıklamaktadır. Bu durumu aşağıdaki örnekler üzerinde görmek mümkündür⁵⁵:

1) مَا أَحْسَنَ زَيْدًا Zeyd ne güzeldir.

2) مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ Zeyd iyi yapmadı.

52 ez-Zeccâcî, a.g.e., s.69-70; Jarrar, Walid Sadeq Said, a.g.e., s.166-167; Anvaru'l-Haq, a.g.e., s.56-57; Abdülfettah Laşin, a.g.e., s.53

53 Jarrar, Walid Sadeq Said, a.g.e., s.39 (3 nolu dipnot)

54 ez-Zeccâcî, a.g.e., s.69; Jarrar, Walid Sadeq Said, a.g.e., s.39

55 İbn Fâris, Ahmed b.Faris. b. Zekeriyya, es-Sâhibî fi fikhî'l-lugati'l-Arabiyye ve süneni'l-Arabi fi kelâmihâ, Mektebetu İsa el-Bâbî ve Şürekâhu, Kahire, t.s, s.43; ez-Zeccâcî, a.g.e., s.69

3) مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ Zeyd'in nesi güzeldir?

Birinci örnekte مَا sürpriz ifade etmektedir. أَيُّ شَيْءٍ “hangi şey” anlamına gelmektedir. Arapça isim cümlesinde mübtada konumunda bulunmaktadır. أَحْسَنَ taaccüb (sürpriz) fiili olarak amel etmektedir. Gizli zamir هُو (o) bu fiilin failidir (özne). Merfudur. Zahir isim زَيْدًا ise mansub halde أَحْسَنَ fiilinin mefulüdür(nesne). Bu fiil faili ve mefulü ile birlikte bir fiil cümlesi meydana getirmektedir. Bu fiil cümlesi de mübtada olan مَا ‘nın haberidir. Mübtada ve onun haberi olan fiil cümlesi bir isim cümlesi meydana getirmektedir. Bu bir sürpriz, hayret ve şaşkınlık (taccüb) ifadesidir. “Zeyd ne kadar güzel!” anlamına gelmektedir.

İkinci örnekte مَا olumsuzluk harfidir. أَحْسَنَ if’âl babından müfred müzekker gaib (üçüncü tekil şahıs) kipindedir. Kendinden sonraki açık isim زَيْد (Zeyd) de amel etmektedir. زَيْد (Zeyd) onun faili olarak merfu konumundadır. Fiil ve fail bir fiil cümlesi oluşturmaktadır. Cümlelerin başına olumsuzluk harfi olan مَا geçmiştir. Cümle “Zeyd iyi yapmadı.” anlamına gelmektedir.

Üçüncü örnekte مَا bir soru ismidir. “Ne?” anlamına gelmektedir. Ondan sonra muzaf durumunda ve merfu olan ism-i tafdil (üstünlük ismi)gelmektedir. O kendinden sonraki muzafun ileyh olan زَيْد isminde cer ameli yapmaktadır. Bu unsurlar birleşerek bir isim cümlesi soru şekli oluşturmaktadır. “Zeyd’in nesi güzeldir?” anlamına gelmektedir. İbn Fâris bu şeklen birbirinin benzeri olan cümlelerde konuşmacının niyetini açığa çıkaran unsurun irap olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Bu üç cümleye baktığımız zaman مَا أَحْسَنُ زَيْد kelimelerinin üç cümlede de irap (sonlarının harekesi) olmadan şekil ve kalıp açısından aynı olduğunu görmekteyiz. Ancak üç cümlelerin de anlamları birbirinden farklıdır. Bunlardaki anlam farklılıklarını ortaya koyan da ancak iraptır (sonlarının harekesi). İrap olmaksızın ne bu cümlelerin anlamları ne de konuşmacının o cümleyi söylerken kastettiği anlam ortaya çıkabilir. Bu da bize Arapça cümledeki kelimelerin anlamlarının anlaşılabilmesi için irapları veya bulundukları kipler sonucunda ortaya çıkan aralarındaki ilişkilerin bilinmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁵⁷

İbn Yaiş cümle öğelerinin aralarındaki anlam ilişkisini anlayabilmek için mutlaka iraba ihtiyaç bulunduğunu ve failin önce mefulün ondan sonra gelmesi gibi rütbe esasına dayalı bir sıralamanın önemli olanı öne geçirerek önce telaffuz

⁵⁶ İbn Fâris, Ahmed, a.g.e., s.161; ez-Zeccâî, a.g.e., s.69

⁵⁷ Anvaru'l-Haq, a.g.e, s.59

etme gibi konuşmacıya serbestî imkânı sağlayan hususiyeti ortadan kaldıracığını belirtmektedir.⁵⁸

İbn Cinnî irabın lafızlarla manayı açıklamak demek olduğunu belirterek bunu kanıtlamak üzere şu cümleleri örnek verir: أكرم سعيد أباه (Said babasına ikram etti) شكر سعيداً أبوه (Babası Said'e teşekkür etti) örneklerini incelediğimizde سعيد isminin cümlelerdeki dizilişte her iki cümlede de aynı sırada bulunmasına rağmen irap sayesinde birinci cümlede merfu oluşundan fail, ikinci cümlede mansub olmasından dolayı meful olduğunu anlamaktayız. Eğer cümlelerin bütün kelimeleri tek bir tür irap şekliyle yani sonları aynı işaretlerle işaretlenmiş veya hiç işaretlenmemiş olsaydı hangisinin fail hangisinin meful olduğu ayırt edilemezdi.⁵⁹

Modern araştırmacıların ta'lik diye isimlendirdikleri cümlelerin öğeleri arasındaki bir takım karine ilişkileri de cümlelerin tahlilinde irabın yerini tutmamaktadır. Mesela bir kimse هذا قاتل أخي terkindeki قاتل kelimesini ism-i fail sıygısıyla tenvinli olarak قَاتِل şeklinde telaffuz ederse cümlelerin anlamı "Bu benim kardeşimi öldürecek" olmakta ve sanık katil sayılmamaktadır. Aynı kelimeyi muzaf isim olarak قَاتِل şeklinde telaffuz ederse bu kez cümlelerin anlamı "Bu kardeşimin katilidir" olmakta ve sanık suçlu bulunmaktadır.⁶⁰ İrap olgusu Kur'an-ı Kerim'in vakf ve ibtida konusuyla yakından ilişkili olduğu⁶¹ gibi bazı ayetler sadece irap sayesinde anlam kazanmakta hatta إن الله إنما يخشى الله من عباده العلماء⁶² kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkar. ⁶³ وإذ الله برئ من المشركين ورسوله Bir zamanlar İbrahim'i Rabb'i, birtakım kelimeler ile imtihan etti.⁶⁴) gibi ayetleri yanlış okumak namazda iken namazı bozacağı gibi insanı inanç dairesi dışına çıkma tehlikesiyle karşı karşıya getirmektedir.⁶⁵

Ebu'l-Esved ed-Duelî (69/686) ile kızı arasında geçen ve farklı versiyonlarla rivayet edilen yukarıda geçen örneklerde olduğu gibi taccüb, nefiy ve istifham cümleleri arasındaki farkı irabın ortaya çıkarışını gösteren diyalog hem nahiv ilminin vazediliş

⁵⁸ İbn Yaiş, a.g.e., 1/72; Abdülfettah Laşina.g.e., ts, s.57

⁵⁹ İbn Cinnî, a.g.e., 1/35; Abdulhamid es-Seyyid, a.g.m., s.43

⁶⁰ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.84

⁶¹ Vakf yapılıp yapılmayışına göre anlamların değişmesiyle ilgili bazı ayetler: Yunus 10/65, el-Kehf 18/1, Al-i İmran 3/7; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., 1998, s.21-211

⁶² Fatır 35/28

⁶³ et-Tevbe 9/3

⁶⁴ el-Bakara 2/124

⁶⁵ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.230

sebebini hem de irabın önemini göstermesi bakımından kayda değerdir.⁶⁶

İbn Sinan el-Hafâcî (466/1073) irabı kelamın fesahatinin sekiz şartından biri saymakta⁶⁷ ancak sadece konuşup yazmaya yetecek kadar bilmenin yeterli olacağını nahvin bütün konularını bilmenin gerekmediğini çünkü nahvin birçok konusunun farazî olduğunu savunmaktadır.⁶⁸

Arap gramerinde âmil teorisine ilk karşı çıkış İbn Madâ tarafından yapılmıştır. İbn Madâ âmil teorisi yanında nahivden pratikte kullanılmayan temrinlerin, ikinci ve üçüncü illetlerin, takdirlerin ve kıyasın⁶⁹ kaldırılmasını savunmuştur. Onun bu çıkışı yirminci yüzyıla kadar rağbet görmemiş⁷⁰; yirminci yüzyılda onun 1947'de yayınlanan kitabının el yazmasına muttali olması ihtimalinden bahsedilen⁷¹ İbrahim Mustafa'nın "İhyau'n-nahv"⁷² adlı kitabıyla Arap dünyasında gerçekten gramerde ihya ve tecdîd niyetiyle yazılanlarından Arap harflerinin Latin harfleriyle değiştirilmesini iddia edenlerine kadar geniş bir yelpazede yer alan bir aksisedaya mazhar olmuştur.

Bu meyanda İbn Madâ'nın kitabını tahkik eden Şevki Dayf kitaba bir giriş yaparak İbn Madâ'nın savunduğu fikirleri bu girişte tahlil etmiş ve bunları kendisinin de benimsediğini belirtmiştir.⁷³ Şevki Dayf nahvin kolaylaştırılmasıyla ilgili fikirlerini *er-Red ale'n-Nuhâf*'ın girişinde (1947) el-Medârisu'n-Nahviyye(1968), Tecdîdu'n-Nahv(1982), Teysîru'n-Nahvi't-Ta'limî Kadîmen ve Hadîsen Maa Nehci Tecdîdih (1986) ve Teysîrât Luğaviyye (1990) adlı kitaplarında açıklamıştır.⁷⁴ O söz konusu kitaplarında nahvin çeşitli bablara dağıtık benzer konularını biraraya toplamak ve takdîrî irap gibi bazı konuları nahiv kitaplarından çıkararak nahvin kolaylaştırılmasını savunmuştur.

⁶⁶ Bkz. Şevki Dayf, a.g.e., s.15; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., 17-18,84

⁶⁷ el-Hafâcî, Ebû Muhammed 'Abdillâh b. Muhammed b. Sinân *Sirru'l-fesâha*, nşr. 'Alî Fûde, Mek-tebetu'l-Hancı, Kahire, 1932; s.72.

⁶⁸ el-Hafâcî, a.g.e. s.273

⁶⁹ Muhammed Abdulhâlîk, İbn Madâ el-Kurtubî, Hücûmun ala medârisi'l-meşrik litahfîfi esğâli'n-nahv, http://www.nizwa.com/volume3/p252_255.html, 30/3/2007

⁷⁰ Kılıç Hulusi, İbn Madâ, DİA, 20/164

⁷¹ Wolfe, Ronald G. A.g.e., s.127

⁷² İbrahim Mustafa, İhyau'n-nahv, Matbatu lecneti't-te'lif ve't-terceme ve'neşr, ikinci baskı, Kahire 1992,

⁷³ Alâ İsmail el-Hamzâvî, Mevkıfu Şevki Dayf mine'd-dersi'n-nahvî (Dirâse fi'l-menheci ve't-tatbîk), www.saaaid.net/book/8/1438.doc, s.37, 29/3/2007

⁷⁴ Alâ İsmail el-Hamzâvî, Mevkıfu Şevki Dayf mine'd-dersi'n-nahvî (Dirâse fi'l-menheci ve't-tatbîk), www.saaaid.net/book/8/1438.doc, s.5-6, 29/3/2007

Ancak onun savunduğu ve bazılarında haklı olduğu belirtilen ⁷⁵ bu görüşler de Arap dil öğretimi alanında kabul görüp tutunamamıştır. ⁷⁶ Arap grameri yine önceki metotlar üzere öğretilmeye devam edilmektedir.

Kutrub ⁷⁷(206/821) ve İbn Haldun ⁷⁸ (808/1406) gibi irap ve âmil teorisi hakkında tartışmalı görüşlere sahip alimlerin görüşlerini kendilerine esin kaynağı yapan Temmam Hasan gibi bazı Çağdaş araştırmacıların önerdikleri karineye dayalı cümle tahlilleri de revaç bulmamıştır.

Âmil İrap İlişkisi:

İrap sadece âmile dayalıdır. Fail ancak âmil sebebiyle merfu, meful ancak âmil sebebiyle mansub muzaf isim sadece âmil sebebiyle mecrur olur. Âmil nazariyesinin özü kelime sonlarındaki irap hareketlerinin âmiller sebebiyle ortaya çıktığının kabulüne dayanmaktadır. Failin ref ve mefulün nasbedilmesinde âmil fiildir. Kendinden sonra gelen ismi cerretmede âmil harftir. اَنْ ve kardeşleri kendinden sonraki ismi nasbetmede ve haberi ref etmede âmildir. Muzafun ileyh'i cerreden فى ، من ، ل harfelerinden biridir. Bazıları muzafun ileyhte âmil muzaftır demişlerdir. Her mamülün bir âmili vardır.

Âmiller üç kısımdır: Fiiler, isimler ve harfler. Asıl amel edenler fiillerdir. Bunlarda tam fiiller, nâkıs fiiler ve kalp fiileri (ef'âlü'l-kulûb).

İsimler: İsimlerden fiile benzeyenler amel eder. İsm-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil gibi. Bunların hepsi de türemiş isimlerdir. ⁷⁹ Bazen âmil isim ⁸⁰ "Allah'ın insanları birbirleriyle önlemesi olmasaydı..."⁸⁰ ayetinde geçen masdarda ve هيهات نجد "Necd uzak oldu." örneğindeki gibi failini ref eden ve ذاك زيدا (Zeyd'e yetiş) örneğindeki gibi mefulünü nasbenden isim fiilde olduğu gibi camid de olabilir. Hal sahibi ve mümeyyezde de camiddir. Sibeveyh bu ikisini şu sözleriyle anlatmıştır: "Bu bölüm kendinden öncekinin adlandırıldığı bir isim

⁷⁵ Alâ İsmail el-Hamzâvî, Mevkıfu Şevki Dayf mine'd-dersi'n-nahvî (Dirâse fi'l-menheci ve't-tatbîk), www.saaaid.net/book/8/1438.doc, s.71-72, 29/3/2007

⁷⁶ Cemil Allûş, Maa'd-Doktor Şevki Dayf fî mukaddimetî'r-red ale'n-nuhât, <http://www.awu-dam.org/trath/79/trath004.htm>, 29/7/2007

⁷⁷ Görüşleri ve eleştirisi için bkz. Abdülfettah Laşin, a.g.e., s.51-64; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.75

⁷⁸ İbn Haldun, Mukaddime (Terc: Zakir Kadiri Ugan) MEB yayınları, İstanbul, 1991,3/199; Abdülfettah Laşin, a.g.e., s.64-66

⁷⁹ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.61

⁸⁰ el-Bakara 2/251

veya geçen kelimenin aynısı olmadığı için mansub olanlarla ilgilidir.” Sibeveyh hal sahibi ile ilgili şu örneği vermektedir: أنت الرجل علما “Sen bilgiliyken gerçek adamsın.” Burada الرجل “adam” kelimesi علم (ilim) kelimesinde amel etmiştir. علم kelimesi الرجل kelimesinin ilgili olduğu ismi değildir. O aynı şekilde الرجل “adam”ın kendisi de değildir. Aynı şekilde عشرون درهما (yirmi dirhem) dediğimiz zaman عشرون kelimesi درهم kelimesinde amel etmektedir. Çünkü dirhem عشرون ile ilgili bir isim değildir. O dirhemnin kendisi de değildir.⁸¹ Yine Sibeveyh’e göre mübteda haberde âmildir. Mübteda ibtida ile merfu olduğu gibi haberde mübtedayla merfu olur.⁸² Buradan ibtidada (başta bulunma) olduğu gibi âmilin manevî de olabileceği anlaşılmaktadır. Sibeveyh’e göre mübtedayı ref eden odur. Bazı nahivcilere göre muzaf isim âmil isimlerdendir. İki fiili cezmeden isimler de aynı şekilde âmildir.

Âmil Harfler: Harf-i cerler, ليس ye benzeyen harfler, muzari fiili nasbden أَن ve grubu, لَمَّا, لَمْ, نهى لا sı, emir için olan ل, şart ve ceza fiillerini cezmeden إِنَّمَا ve إِنَّ harfleridir.⁸³

Âmille İlgili Başlıca Kaideler:

- a) Âmilin mutlaka olması eğer yoksa takdir edilmesi gerekir.
- b) Bir mamulde iki âmil birleşmez. Bu tenâzu babının temel kaidesidir.
- c) Bir âmil iki mamul varsa mamullerden birisi için bir âmil takdir edilir. Bu kaide iştilal babının temel kaidesidir.
- d) Fiil fiillikte ne kadar sağlam olursa o kadar amel gücüne sahiptir. İsim amelde fiile hamledilir. İsm-i fail, ism-i meful ve masdarda olduğu gibi isimde kendisini fiile yaklaştıracak ve onun salahiyetine ehil kılacak bir benzerlik taşıması gerekir.
- e) Aynı şekilde nasih harflerde (إِنَّ ve kardeşleri) olduğu gibi harfin de amel edebilmesi için fiile benzerlik taşıması veya harfte amel aslından olup harf-i cerlerde olduğu gibi fiile hamledilmiş olmaması gerekir.
- f) Âmilin mertebesi önde olmaktır. Âmil kuvvetli olursa önde de olsa geride de olsa amel etmesi mümkündür. Zayıf olduğu zaman ancak önde olduğu zaman amel edebilir.

⁸¹ Sibeveyh, a.g.e, 2/118

⁸² Sibeveyh, a.g.e., 2/127

⁸³ Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.62

g) Âmille mamulünün arası yabancı bir unsurla ayrılmamalıdır.⁸⁴

SONUÇ

Âmil teorisi Arap gramerinin en temel özelliğidir. Âmil olmadan Arapça cümlede yer alan kelimelerin birbirleri arasındaki gramatik ilişkiyi anlayıp cümleyi anlamlandırmak mümkün gözükmemektedir. Âmil özellikle Arapçayı yeni öğrenmekte olan öğrenim sürecindeki Araplar ve Arapçayı ikinci bir dil olarak öğrenenler için hayati bir öneme sahiptir.

Tarihsel süreç içerisinde âmil teorisine karşı İbn Madâ başta olmak üzere belli sayıda alimden başka karşı çıkan olmamıştır. Karşı çıkanlara diğer alimler tarafından gerekli ikna edici cevaplar verilmiş, onların karşı çıkış nedenlerinin tutarlı olmadığı ispatlanmıştır. Mesela bu konuda en çok ön plâna çıkan İbn Madâ'nın, âmili dilin yapısına uymayışı düşüncesinden ziyade kendi fikhî mezhebi doğrultusunda hareket ettiği söylenmiştir. O ve benzeri âmil fikrine karşı olanlar âmilin yerine ikame edilecek bir gramer sistemi geliştirememişlerdir.

İbn Madâ'nın düşüncelerini temel alarak yirminci yüzyılda âmil teorisini nahivden çıkararak onun yerine cümlelerin başka karineleriyle Arapça cümleyi analiz girişiminde bulunanların görüşleri kabul görmemiştir. Arapça öğretimi hâlâ Arapça cümlelerin âmil esaslı yapısına göre öğretilmeye devam edilmektedir.

Amille yakından ilişkisi olduğu görülen ikincil ve üçüncül illetlerin Arapça öğretiminin ilk ve orta merhalelerinden kaldırılarak gramerin sadeleştirilmesini ikincil ve üçüncül illetler gibi konuların uzmanlık seviyesinde ve üniversite düzeyinde öğretilmesi gerektiğini savunan görüşler haklı görünmektedir.

İrap âmilin neticesi olduğundan Arap gramerinden âmilin çıkarılması düşüncesi irabın da önemsenmemesi anlamına gelmektedir. Bu düşünce bir irap dili olan Arapça için aslâ kabul edilmesi doğru olmayan bir fikirdir. Âmilin neticesi olan irap fikrinin Kur'an'ın doğru okunması ve Arap dilinin lahn adı verilen yanlış konuşma ve yazmadan korunması amacından doğduğu bilindiğine göre âmil ve irabın ihmali Kur'an'ın yanlış anlaşılmasına ve anlaşılmasına götürecektir tehlikeli bir yaklaşımdır. Âmil teorisi yerine rütbe fikrinin ikamesi her zaman ve bütün Arapça cümle örnekleri için geçerliliği olmayan bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Âmil teorisi aynı zamanda Arapça dil öğretiminde büyük kolaylık sağlayan

⁸⁴ İbrahim Mustafa, İhyau'n-nahv, Matbatu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'Neşr, ikinci baskı, Kahire 1992, s.25; Ahmed Süleyman Yakut, a.g.e., s.62

bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında âmil düşüncesi Arap dilinin mantığını yansıtmaktadır. Bu mantık bir defa kavranıldığında bütün Arapça cümle örneklerine uygulamak kolay olmaktadır.

Âmil Arap dili binasının üzerine yüseldiği temel kaideyi oluşturmaktadır. Onun yıkılması halinde Arap dilinden söz etmek de kolay kolay mümkün olmayacaktır.